

amit mondani lehet

Brenner Kálmán

A beszédaktus-elmélet alaptézisei

A nyelvészet újabb elméletei a kommunikatív cselekvés és a társadalmi interakció komplexebb összefüggéseiben próbálják a nyelvet ábrázolni. A nyelvi jelrendszerek ugyanis "nem öncélúak, hanem mindig nyelven kívüli célok eszközei...", "...ezért külső faktorok által is determináltak, és csak ilyen módon lehet őket teljes mértékben megmagyarázni."¹

Az új diszciplínák (pszicholingvisztika, szociolingvisztika, szövegnyelvészet, beszédaktus-elmélet stb.) a kommunikáció eddig elhanyagolt területeit vizsgálják. A felsorolt részterületek közti határok természetesen még képlékenyek, összefoglalóan "pragmatikának" nevezik a tudományágot, "azonban annak pontos tartalmáról és kiterjedéséről, amit "pragmatikának" neveznek, kicsiny az egyetértés."²

Az ún. beszédaktus-elmélet (vagy beszéd-cselekvés-elmélet), ahogy az már az elnevezésből is sejthető, alternatívát kíván nyújtani, a hagyományos szempontú nyelvészet mellett. Az elmélet a saussure-i "parole"-ra vonatkozik, ennek megfelelően gyakorlatorientált, és a "langue" absztrahált rendszerét részlegesen a háttérbe szorítja. (V.ö. HELBIG, G., 1986, 179. o.) A beszédaktus-elmélet mindennapos kijelentéseket vizsgál, de "nem befejezi empirikus munkáját a példákkal, hanem velük kezdi meg... tehát nem ideális eseteket tervez meg, hanem a nyelvi cselekvés folyamán ténylegesen használt eljárásokat rekonstruálja."³

Az ún. "nem standard nyilatkozatokat" — amelyekkel a hagyományos nyelvészet szinte semmit nem tudott kezdeni — is vizsgálják a teória alapján; így remélik ugyanis a jelentés és használat közti szakadékot áthidalni, és bebizonyítani, hogy a nyilatkozatokkal képesek vagyunk beszéd-cselekvéseket végrehajtani. (V.ö. WUNDERLICH, D., 1976, 11. o.)

A nyelv áruhába öltözteti a gondolatot. Mégpedig úgy, hogy az ember nem következtethet az öltözet külső formájából a felöltöztetett gondolat formájára, mert az öltözet külső formája egyáltalán nem abból a célból készült, hogy a test formájának megismerését lehetővé tegye.

Ludwig Wittgenstein

1 Helbig, G.: Entwicklung der Sprachwissenschaft seit 1970, Leipzig 1986

"kein Selbstzweck, sondern immer nur Mittel zu aussersprachlichen Zwecken...", "...deshalb auch von externen Faktoren determiniert und auf diese Weise vollstaendig zu erklaren."² Uo., 14. o. "über den genauen Inhalt und Umfang dessen, was als "Pragmatik" bezeichnet wird, besteht aber noch wenig Einhelligkeit."

3 Wunderlich, D.: Studien zur Sprechakttheorie, Frankfurt am Main 1976.

A beszédaktus-elmélet kidolgozására az első kezdeményezés az angol filozófus John Langshaw AUSTIN nevéhez fűződik, aki felvetette a későbbi kutatás szempontjából legfontosabb kérdéseket:

“A beszédcselekvések mely fajtáit különböztessük meg? Miben áll a beszédcselekvések funkciója a kommunikáció továbbvitele, a szociális kapcsolatok, a társadalmi gyakorlat általános szempontjából?”⁴

AUSTIN megkülönbözteti “egyes igék konstatív illetve performatív használatát: a konstatív igék leírnak egy beszédcselekvést (pl. egy ígéretet a “Péter megígéri Pálnak, hogy jönni fog” mondatban), míg a performatív nyilatkozat (Megígérem neked, hogy eljövök) maga is ilyen cselekvés.”⁵ A konstatív nyilatkozatokhoz érvényességi fok rendelhető (igaz vagy hamis), a performatív nyilatkozatokhoz azonban nem, hisz ezek maguk is cselekvések, s így csak sikerülhetnek, illetve nem sikerülhetnek. Később AUSTIN finomított elméletén, s három fajta beszédaktust különböztetett meg, amelyeket azonban egyidőben hajtunk végre. A lokutív aktus abból áll, hogy valamit mondanak, ezen belül három alcsoportot fedezett fel a szerző:

1. a fonetikus aktust, amely zörejek produkálásából áll

4 Uo., 7. o. “Welche Arten von Sprachhandlungen sollten wir unterscheiden können? Was ist die Funktion der Sprachhandlungen für die Weiterführung von Kommunikationen, für die Entwicklung sozialer Beziehungen, für die gesellschaftliche Praxis allgemein?”

5 Ehrich, V./ Saile, G.: über nicht-direkte Sprechakte In: Linguistische Pragmatik (LP), szerk.: Wunderlich, G., Frankfurt am Main 1972, 255. o.

“der konstativen und der performanten Verwendung gewisser Verben: Die konstative Aeusserung beschreibt eine Sprechhandlung (z.B. ein Versprechen in “Peter verspricht Paul, dass er kommt”), waerend die performative Aeusserung (“Ich verspreche dir, dass ich komme”) selbst eine solche Handlung ist”.

6 Helbig, G., 1986, 185. o.

“dazu benutzt, über etwas mehr oder weniger genau Festgelegtes zu reden und darüber etwas mehr oder weniger genau Bestimmtes zu sagen.”

7 Uo., 185. o. “einen lokutionären Akt vollziehen heisst im allgemeinen auch und eo ipso einen illokutionären Akt vollziehen...”

2. a fatikus aktust (szavak kimondását egy bizonyos “szótár” szókészletéből)

3. a retikus aktust (a szavakat arra használják, hogy egy többé-kevésbé meghatározott dologról beszéljenek, és arról valami többé-kevésbé biztosat állítsanak.)⁶

Az illokutív aktus egy ígéret, vagy figyelmeztetés stb. cselekvésének — kimondással elért — végrehajtásából áll. Itt meg kell azonban említeni, hogy minden nyilatkozat egyaránt rendelkezik lokutív és illokutív aspektussal, mert “lokutív aktust végrehajtani, általában és eo ipso illokutív aktus végrehajtását is jelenti...”⁷

A perlokutív aktust azok a reakciók jellemzik, amelyeket a nyilatkozat előidéz. Mindhárom aktust (tehát lokutív, illokutív és perlokutív aktust) tulajdonképpen egyidőben hajtjuk végre, inkább csak a beszédcselekvések különböző aspektusból történő megközelítését jelentik. (V.ö. HELBIG, G., 1986, 185. o.)

A beszédaktus-elmélet második “klasszikusának” John R. SEARLE-t tartják. Teóriájának fő különbségei AUSTIN-hoz képest:

1. a fonetikus és fatikus aktust összefoglalóan kijelentésaktusnak nevezi

2. a retikus aktus nála **propozicionális aktusként** szerepel, és két alkategóriára van osztva: **referencia—aktusra, és predikációs aktusra.**

3. a kijelentésaktust, a propozicionális aktust, és az illokutív aktust SEARLE szerint egyszerre hajtjuk végre, és ehhez jön még a negyedik, a perlokutív aktus. (V.ö. HELBIG, G., 1986, 188. o.) A szerző abból a hipotézisből indul ki, hogy a nyelv szabályvezérelt, intencionális viselkedésforma. Ennek megfelelően négy szabálytípust dolgozott ki, amelyek képesek az illokutív eszközök alkalmazását meghatározni (propositional content rule, preparatory rules, sincerity rules, essential rules). A továbbiakban SEARLE regulatív és konstitutív szabályokat különböztet meg. "Az első csoportba tartozó szabályok csatornákat alkotnak a viselkedésformák számára, amelyek már szabályok nélkül is léteznek, illetve éppen e szabályoktól nem függenek; a konstitutív szabályok viszont új viselkedésformákat teremtenek."⁸

A beszédaktus—elmélet két úttörője után többek között EHLICH, MAAS és WUNDERLICH pontosították a feladatokat, továbbfejlesztve és finomítva az elméletet. Fontos újítás volt az indirekt beszédaktus fogalmának bevezetése. Már "SEARLE utalt rá, hogy az egyszerű eseteken kívül (amikor a beszélő kimond egy mondatot, amely alatt pontosan és szó szerint azt érti, amit mond) léteznek "indirekt beszédaktusok" is, amelyekkel a beszélő egy dolgot **mond**, és ezen ezt a dolgot és még egy másik dolgot is ért, amelyekkel az illokutív aktust indirekt módon hajtja végre egy másik aktus végrehajtása útján:

Ide tudná nyújtani a sót?

(Kérdésként kimondva, felszólításként értve)⁹

A beszédaktus—elmélet továbbfejlődése szempontjából döntő jelentőségű Dieter WUNDERLICH tevékenysége. Tőle származik a beszédaktus (ez a fogalom a nyelvészeti kutatásban használatos inkább) és a beszédcselekvés fogalmának egyértelmű elválasztása, amely a filozófiával kapcsolatban használható. A beszédcselekvés fogalma tehát az egész nyelvi tudatra és az egész társadalmi folyamatra vonatkozik. (V.ö. WUNDERLICH, D., 1976, 22. o.)

A beszédcselekvések a következő funkcióban szerepelhetnek:

8 Brück, R./Kendziorra, E.: Einige Bemerkungen zum Begriff der Regel bei Searle In: LP, 1972, 115. o.

"Erstere seien Kanalisierungen für Verhaltensformen, die auch ohne Regeln schon existieren, bzw. von gerade diesen Regeln nicht abhaengig seien; konstitutive Regeln hingegen schaffen erst neue Verhaltensformen."

9 Helbig, G., 1986, 199. o. "Searle hat darauf hingewiesen, dass es neben den einfachen Faellen (in denen ein Sprecher einen Satz aussert, mit dem er genau und wörtlich das meint, was er sagt) auch "indirekte Sprechakte" gibt, mit denen der Sprecher eine Sache sagt und diese und auch eine andere Sache meint, mit denen ein illokutiver Akt indirekt ausgeführt wird durch die Ausübung eines anderen: Können Sie mir bitte das Salz reichen? (als Frage gesagt, als Aufforderung gemeint)"

10 Wunderlich, D., 1976, 23. o.

a sie ersetzen materielle Handlungen, zB. kann ein Versprechen eine spätere materielle Handlung symbolisch vorwegnehmen...,

b sie bereiten zukünftige materielle Handlungen vor...,

c sie klären vergangene materielle Handlungen auf...,

d sie leiten zu materiellen Handlungen an, vermitteln Lehrprozesse...,

e sie stellen soziale Fakten her."

- “a) anyagi cselekvések helyett állnak, például egy ígéret szimbolikusan megelőlegezhet egy későbbi anyagi cselekvést...,
- b) előkészítenek későbbi anyagi cselekvéseket...,
- c) felderítenek elmúlt anyagi cselekvéseket...,
- d) rávezetnek anyagi cselekvésekre, tanulási folyamatokat közvetítenek...,
- e) helyre teszik a szociális tényeket.”¹⁰

WUNDERLICH szerint több beszédaktus—típus létezik, így például kérdések, felszólítások, ajánlások stb., meg kell azonban jegyezni, hogy nincs éles határvonal a kategóriák között. (V.ö. WUNDERLICH, D., 1976, 53. o.) A szerző azon véleményének ad hangot, hogy egyértelműen szét kell választani a kijelentésaktus, illetve a beszédaktus fogalmát. A kijelentésaktus csak a beszédképzés (vagy grafikus jelek gyártásának) folyamatára vonatkozik, “a beszédaktus ezzel szemben az ilyen aktivitások interpretációja, egy meghatározott jelrendszerhez, egy meghatározott cselekvési rendszerhez és a szociális szituációhoz — amelybe a beszélő és a hallgató is beletartoznak — relatívan viszonyítva.”¹¹

Gyakran felmerül a kérdés, hogy milyen viszonyban áll a beszédaktus—elmélet a szintaxis és a szemantika tudományos területeivel; általában azt is feltételezik, hogy az elmélet a nyelvészeti pragmatika egyik részterülete.

WUNDERLICH abból indul ki, hogy a pragmatika nem foglalja magába a beszédaktus—elméletet, és a pragmatikára, szemantikára, illetve szintaxisra történő felosztás nem absztrakciós síkokra osztást jelent, hanem csak a kiindulási pontok különbségét. Az empirikus elemzés folyamán a tudós amúgy is az “ideális osztályzás”¹² fogalmait variálva dolgozhat; itt utalnék olyan esetekre, mint például bilingvális személyek vagy különböző anyanyelvű személyek kommunikációja.

Az utóbbi időben (körülbelül 1980 óta) a beszédaktus—elméletet többek között MOTSCH, VIEHWEGER és ROSENBERG fejlesztették tovább, illetve új területeket vontak be a vizsgálatba:

11 Uo., 51.o. "ein Sprechakt ist hingegen die Interpretation einer solchen Aktivität relativ zu einem bestimmten Sprachsystem, einem bestimmten Handlungssystem und zur sozialen Situation, in die Aeusserer und Wahrnehmer eingeschlossen sind."

12 Uo., 20. o.

"idealen Klassifikation"

“a) Már nem az izolált beszédaktusok állnak a középpontban, hanem a beszéd-cselekvés szekvenciái

b) A beszédaktusok tulajdonságait már nem a nyelvi jelentés tulajdonságai-ként fogják fel, inkább világosan megkülönböztetik a jelentést, az illokuciót és a cselekvést.”

Megállapíthatjuk tehát, hogy a beszédaktus—elmélet új utakat nyitott meg az emberi nyelv vizsgálatában, és még nem merítették ki a lehetőségek tágas területét.

Valer. Litterarum	Character duplex mysticus ab Anachis tractus dicitur.	Character uniplex mysticus auctore R. Abrahama Bebis.	Characterum veterum Samaritanorum formae variae extractae ab alijsque Authoribus.	Floribus Character Samaritanorum ex Tabernaculo nummisque extractus.	Character Mosaicus quo Legem in tabulis scriptis ex varijs Rabbiorum monumentis deproptus.	Character Syriacus.	Character verus Hebraeus sive Assyrius
A	N	Ⲁ	F F	Ⲱ ⲱ ⲱ	Ⲱ ⲱ ⲱ	Ⲱ ⲱ	Ⲱ ⲱ
B	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ
C	Ⲙ	Ⲙ	Ⲙ	Ⲙ	Ⲙ	Ⲙ	Ⲙ
D	Ⲕ	Ⲕ	Ⲕ	Ⲕ	Ⲕ	Ⲕ	Ⲕ
H	Ⲟ	Ⲟ	Ⲟ	Ⲟ	Ⲟ	Ⲟ	Ⲟ
V	Ⲏ	Ⲏ	Ⲏ	Ⲏ	Ⲏ	Ⲏ	Ⲏ
Z	Ⲕ	Ⲕ	Ⲕ	Ⲕ	Ⲕ	Ⲕ	Ⲕ
Ch	Ⲟ	Ⲟ	Ⲟ	Ⲟ	Ⲟ	Ⲟ	Ⲟ
T	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ
I	Ⲕ	Ⲕ	Ⲕ	Ⲕ	Ⲕ	Ⲕ	Ⲕ
C	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ
L	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ
M	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ
N	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ
S	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ
Am	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ
P	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ
Is	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ
QK	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ
R	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ
Sch	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ
Th	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ